

REINER, Erica (ed.) (1999): The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Vol. 14 [CAD R]. Chicago. The University of Chicago Press.

STARR, Ivan (1990): Queries to the Sungod [SAA IV]. Helsinki. Helsinki University Press.

STRECK, Maximilian (1916): Assurbanipal, Teil I.. Leipzig.

STRECK, Maximilian (1916): Assurbanipal, Teil II.. Leipzig.

WATERMAN, L. (1930): Royal Correspondence of the Assyrian Empire, Part I. University of Michigan Press.

Použité zkratky

ABL R. F. Harper, Assyrian and Babylonian Letters, Chicago 1892 – 1914

AfO Beih. Archiv für Orientforschung, Beiheft, Berlin, Graz a Horn, 1933 -

AOAT Alter Orient und Altes Testament, Neukirchen-Vluyn, 1968-

BM Muzejní značka objektů uložených v Britském muzeu v Londýně

CAD Chicago Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, 1956-

CT Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum, London, 1896-

OIP Oriental Institute Publications, Chicago

PNA The Prosopography of the Neo-Assyrian Empire, Helsinki

RIMA The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, Toronto, 1987-

SAA State Archives of Assyria, Helsinki 1987-

SAAS State Archives of Assyria Studies, Helsinki 1992-

Barbora Polífková

Prvorozenectví v knize Genesis prizmatem sociální a kulturní antropologie¹

Abstract

Primogeniture, or succession by the eldest son, seems to have been the preferred rule in ancient Israel as this institution is explicitly promulgated in one passage (Dt 21:15-17), and is implicitly assumed in many accounts of individual cases. However, biblical acknowledgment of primogeniture usually occurs in contexts where the rule is broken as in the life histories of important religious and political figures, including Isaac, Jacob, Joseph, and David.

The paper will discuss possible interpretations of these transgressions with the help of textual analysis confronted with archeological picture of the times, where the crucial texts redactions were done. Basically the main concern of the paper is not the historical or anthropological "correction" of biblical text but deeper understanding of the editorial intentions which undoubtedly transformed the ancient traditions about ancestors.

1) Text je jedním z výstupů projektu „Problematika příbuzenství v posvátné symbolizaci hebrejské bible“, financovaného Programem rektora Masarykovy univerzity na podporu tvůrčí činnosti studentů.

Úvod

Primogenitura², tedy následnictví nejstaršího, prvorozeného syna, se zdá být ve starověkém Izraeli preferovaným pravidlem. Explicitně je toto pravidlo vyjádřeno v Deuteronomiu 21,15-17 a implicitně je v textu předpokládáno v mnoha individuálních případech. Nicméně biblické potvrzení primogenitury se často vyskytuje v kontextu, kdy je pravidlo porušeno, jako je tomu v životních příbězích významných náboženských a politických postav, jako např. Izáka, Jákoaba, Josefa a Davida.

Tento příspěvek se zaměří na možné interpretace těchto transgresí s ohledem na antropologické přístupy konfrontované s archeologickým obrazem doby, ve které probíhaly zásadní redakce biblického textu (deuteronomistická a mladší). Jinými slovy se pokusím ukázat možnosti a limity sociálně antropologických přístupů. V zásadě nepůjde o historickou nebo antropologickou „korekci“ biblického textu, nýbrž o možnost hlubšího porozumění redakčním záměrům, s nimiž byly nepochybně prastaré tradice o předcích přetaveny.

Kritické studie Starého zákona prokázaly, že knihu Genesis tvoří minimálně 4 prameny – nejranější prameny (J, E a D) mají svůj původ v 8. století př. n. l., nejmladší pramen (P) pak pravděpodobně spadá do období Babylónského exilu, či spíše až do období po exilního, tedy 6. stol. př. n. l.³ Mnohé z materiálu obsaženého v Gn spíše reflektuje idealizovanou verzi sociální struktury než etnografickou realitu⁴ a slouží tak jako vysvětlení a ospravedlnění politických a sociálních institucí existujících v době redakce textu. Tímto neříkáme, že příběhy předků jsou zcela ahistorické. Je jasné, že popisy starověkých pasteveckých skupin, sociálních a ekonomických podmínek a právních zvyků jsou poměrně autentické v kontextu starověkého Blízkého východu a nalezneme je i v tradičních vesnických či zemědělsky založených společnostech (MATTHEWS, Victor H., 2002, s. 1).

2) Se sociálně-antropologickým konceptem „primogenitury“ v tomto příspěvku pracuji tak, jak je užíván v antropologické teorii příbuzenství, tedy jako s jistým pravidlem (či chceme-li ideálem, normou, vzorcem jednání v určité společnosti). Jak však správně poznamenal doktor Marek Jakoubek, a tímto mu děkuji za připomínku, současná antropologie od tohoto přístupu ustupuje a v dané problematice hovoří spíše o „přístupech“ či „strategiích“.

3) Více k Pentateuchu jako celku a pramenné hypotéze viz např. RENDTORFF, Rolf, 2000, s. 204–211. Či BIČ, Miloš, 1950, s. 175–185.

4) Více k etnografii starověkého Izraele a jejímu idealizovanému obrazu viz kapitola „Israelite 'Idealized' Ethnography“, KUNIN, Seth Daniel, 1995, s. 49–61.

Kontext

Přístup sociální a kulturní antropologie je charakterizován úsilím o objasnění jakéhokoliv kulturního/sociálního fenoménu v širším kontextu ostatních socio-kulturních aspektů dané kultury/společnosti. Základní otázky jsou: jaký je význam fenoménu, co symbolizuje a jak může být interpretován. Podívejme se tedy, jakým způsobem lze s tímto přístupem pracovat v našem případě, tedy v případě prvorozenectví v knize Genesis.

Starověký Izrael představoval komplexní hospodářskou společnost charakterizovanou dělbou práce a dálkovým obchodem, jež obojí podporovalo růst městských komplexů. Základní bohatství představovala zemědělská půda a stáda. Otázka vlastnictví a dědictví mnohdy způsobovala problémy při udržování sociální kontinuity a jednoty společnosti. Obdobně jako v jiných zásadních záležitostech rod a rodina sloužily jako základní instituce pro řešení těchto problémů. Dědictví půdy a dalšího majetku bylo předáváno v rámci patriline a garantováno zvláštními dědickými zákony. Právní texty týkající se dědictví naznačují, že každá rodina (v ideálním případě) vlastní část kmenové půdy, která je dále rozdělena mezi syny (či dědice) v každé generaci. Prvorozený syn obdrží jako své dědictví dvojitý podíl z majetku.⁵ Koncept prvorozenectví je v textu na mnoha místech předpokládán jako daný:

- Kainova vražda Ábela může být spojena s Kainovým chápáním jeho práv jakožto staršího syna.
- Izák hodlá udělit své požehnání Ezauovi.
- Rúbenovo cizoložství s otcovou souložnicí může značit že Rúben očekává, že on zdědí otcovu pozici.
- Josef očekává, že Manases obdrží Jákoabovo požehnání (KUNIN, Seth Daniel, 1995, s. 56, 106).

Nicméně dané pravidlo je neustále porušováno:

- Izák a Jákoab nejsou prvorození, přesto přejímají roli výhradních předků Izraele na úkor svých vydeděných starších bratrů.
- Výlučnost mladších synů můžeme sledovat v dalších genealogiích, zjevně v případě Josefa, Efrajima a Manasese a v pozdějším cyklu Davida

5) Více k dědictví prvorozeného viz BENDOR, Samuel, 1996, s. 175–188.

Interpretace

Tyto zvláštní případy můžeme interpretovat několika různými způsoby. Zmíním pouze některé z nich:

- Tyto transgrese mohou poukazovat na to, že pravidlo mělo pouze omezené užití a mohlo být převáženo darem či osobní vůlí (SCHWIMMER, Brian, 1995).
- Transgrese mohou zdůrazňovat jiné preferované pravidlo – např. endogamii (uzavírání sňatků v rámci rodu), která pomáhá skupině posílit vlastní identitu a jedinečnost v opozici k sousedním skupinám, se kterými je manželství zakázáno. Na nábožensko-symbolické rovině endogamie zaručuje čistotu Izraele, která dále zaručuje tomuto společenství Boží přízeň. Z tohoto úhlu pohledu pak někteří prvorození syni mohli být vyloučeni z následnictví a požehnání neboť porušili endogamní pravidlo. Můžeme se tak domnívat v případě Izmaela, syna Egyptanky (zároveň i on si bere za ženu Egyptanku) a Ezaua, který si bere za ženy Kenaanky. Jak vidno, vymezení Izraelitů jakožto vyvoleného lidu je tak spíše determinováno skrze proces lineární endogamie nežli skrze prvorozenectví.
- Ještě pravděpodobněji tyto případy poukazují na připisování zvláštního statusu a moci klíčovým postavám, významných natolik, že mohli porušit pravidla, ve kterých obvykle nebyla povolena výjimka (SCHWIMMER, Brian, 1995).

V Izraelské tradici se zjevně setkáváme s dlouhou historií „mladších synů“, kteří v ní hrají důležitou roli. Tyto příklady pokládají chronologický precedent a případně slouží i jako literární vzorec pro pozdější příběhy. Mohou také sloužit, v případě Davidovské monarchie, jako ospravedlnění činů těch králů, kteří nahradili své starší bratry stejně jako byla nahrazena Saulova dynastie. Mohly také přispět k politické strategii v době, kdy David přichází na trůn. Jak samotný David, tak jeho vojenský poradce Jóbab se dopustí podvodu, stejně jako Jákob, aby zajistili úspěch svých plánů (viz 2 Sam. 3, 6 – 30; 15,32 – 37; 20,4 – 10).

Zainteresování politické tradice do textu za účelem ospravedlnění pozdějších politických skutečností lze vidět i v příběhu Josefa. Zde se nám do popředí dostávají dva majoritní kmeny, které budou dominovat politicky v pozdějších dějinách Izraele. Juda, zmíněný v příběhu v Gn 38 a požehnaný v Gn 49, 8 – 12, a Efrajim, Josefův mladší syn (Gn 48, 17 – 22), jsou označeni za budoucí vůdce (MATTHEWS, Victor H., 2002, s. 7 – 9).

Většina vědců se shoduje na tom, že příběhy „mladších synů“ ve formě starověkých legend ve skutečnosti odrážejí rivalitu v pozdní době královské. Pokud byly tyto příběhy sepsány Judejci (nutno poznamenat, že mnoho poznámek proti severnímu království, které v textu nacházíme tuto domněnku potvrzují) mohou odrážet komplikovaný postoj jihu k nadřazenému severu a ostatním národům (BRETTLER, Marc Zvi, 1995, s. 58).

Vezmeme-li si k ruce archeologické doklady začne se jevit tato interpretace ještě pravděpodobnější. Dle Finkelsteina a Silbermana archeologický výzkum může prokázat, že Judsko do 8. stol. př. n. l. bylo spíše izolovaným a řídko osídleným královstvím v porovnání s větším a vojensky mocnějším Izraelským královstvím na severu. Nicméně po zničení severního království Asyřany v roce 720 př. n. l. populace v Judsku znatelně narostla, vznikly zde nové rozvinuté státní instituce a Judsko se tak dostalo do významné pozice v regionu. Bylo spravováno starobyrou dynastií a po pádu severního království se zde nacházel nejdůležitější chrám Boha Izraele. Proto na konci 8. století a ve století 7. př. n. l. bylo Judsko charakterizováno pocitem vlastní výjimečnosti a božích předurčení – Bůh měl s Judskem své plány již od dob praotců. Na příběhy praotců, zahrnující jak starověké ústní tradice jihu, tak severu, zdůrazňující nadřazenost Judska bychom tedy měli nahlížet jako na jakousi náboženskou „prehistorii“ Izraele či je vnímat jako literární pokus, jak znovu definovat jednotu izraelského národa (FINKELSTEIN, Israel a Neil Asher SILBERMAN, 2007, s. 51 – 53).⁶

Závěr

Přístup sociální a kulturní antropologie je užitečný při studiu archaických kultur a jejich náboženství v mnoha směrech. Síla antropologického rámce spočívá v tom, kolik nám toho může říci o kontextuální povaze náboženského života a v tom, jak silné a rozmanité vztahy odhaluje mezi náboženskou a socio-kulturní identitou (PADEN, William, 2002, s. 58 – 59). Antropologické interpretace nabízejí pohled do „žitého“ světa a poskytují tak modely pro rekonstrukci minulosti a historických procesů obecně. Základní metodou je vytváření analogií. Úskalím je jejich často nekritický přenos bez jasné definovaného rámce. Mnohdy též není tou hlavní otázkou jak daný fenomén koresponduje se svým kulturním a historickým pozadím, ale jak by měl být interpretován. Další problém je spojen s povahou pramenů, se kterými antropologie pracuje v případě archaických náboženství. Zde mám na mysli především prameny textové.

Pokud se zaměříme na problematiku starověkého Izraele antropologie získává své informace téměř výlučně z hebrejské bible, mnohdy bez většího vědomí faktu, že historická a etnografická přesnost a adekvátnost biblického textu je diskutabilní.⁷

6) Je jasné, že v každodenní praxi mohlo docházet k porušování pravidel prvorozenectví ze zcela praktických či zcela náhodných důvodů. Nemuselo se tedy vždy jednat o ideologickou konstrukci. Vzhledem k tomu, že v našem případě však pracujeme s biblickým textem, s příběhy sepsanými s jistým záměrem, myslím, že právě ona ideologická konstrukce je vhodným interpretačním nástrojem pro objasnění transgresí v příbězích obsažených.

7) Viz Schwimmer a jeho z hlediska teorie příbuzenství velmi přínosný popis starověké izraelské společnosti, ovšem bez hlubší reflexe historického pozadí (SCHWIMMER, Brian, 1997).

Údaje v hebrejské bibli nám poskytují hodnověrné obrazy pouze některých aspektů izraelské společnosti, kultury a náboženství – vesměs pokud „čteme mezi řádky“. Nicméně texty v hebrejské bibli, v té podobě v jaké jsou nám k dispozici mají tendenci být:

- pozdního data
- značně selektivní a silně editované
- elitářské a idealistické
- zainteresované v teokratické ideologii; a
- statické v jejich finální podobě – žádné další texty se nepředpokládají (DEVER, William G., 2002, s. 25 – 26).

Jedná se o jakousi „minority report“, revizionistickou historii sepsanou v tomto případě ne jako obvykle vítězi, ale „poraženými“, kteří v podstatě nikdy neměli výsadní postavení během doby království, kteří se ovšem stali nositeli literární tradice poté, co historie starověkého Izraele byla u konce (Ibid, s. 13).

Antropologický přístup by v tomto případě tedy měl být konfrontován nejen s přístupy z oblasti textové kritiky, ale i s archeologií. Hlavním důvodem je to, že archeologická data jsou:

- dobová
- náhodná, needitovaná (dokud je my sami nezačneme editovat) a tudíž více reprezentují širší společenské spektrum
- populistická, reflektují pozici většiny a běžné víry a praktiky
- nasvědčují více o sociálním chování než určitá ideologie;
- a jsou dynamická a potencionálně téměř neomezená (Ibid, s. 26).

Dle mého názoru takovéto interdisciplinární zkoumání a dialog může být velice přínosný a může nám poskytnout detailnější, lépe vyvážený a uspokojivější obraz starověkého Izraele.

Literatura

Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona(1989): Praha: Ekumenická rada církví ČSSR.

BENDOR, Samuel (1996): The Social Structure of Ancient Israel. Jerusalem: Simor Ltd.

BIČ, Miloš (1950): Palestina od pravěku ke křesťanství. III. Řeč a písemnosti. Praha: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká v Praze.

BRETTLER, Marc Zvi (1995): The Creation of History in Ancient Israel. London/New York: Routledge.

DEVER, William G. (2002): Theology, Philology, and Archaeology: In the Pursuit of Ancient Israelite Religion, in: Gittlen, Barry M., ed., Sacred time, sacred place: archeology and the religion of Israel, s. 11 – 33. Winona Lake: Eisenbrauns.

FINKELSTEIN, Israel – SILBERMAN, Neil Asher (2007): Objevování Bible. Svatá Písma Izraele ve světle moderní archeologie. Praha: Vyšehrad.

KUNIN, Seth Daniel (1995): The Logic of Incest. A Structuralist Analysis of Hebrew Mythology. Sheffield: Sheffield Academic Press.

MATTHEWS, Victor H. (2002): A Brief History of Ancient Izrael. Louisville: Westminster John Knox Press.

PADEN, William (2002): Bádání o posvátnu. Náboženství ve spektru interpretací. Brno: Masarykova univerzita.

RENDTORFF, Rolf (2000): Hebrejská bible a dějiny. Úvod do starozákonní literatury. Praha: Vyšehrad.

SCHWIMMER, Brian (1995): Hebrew Lineage Organization: Inheritance [online]. © 1995 [cit. 2009-02-15]. Dostupné z <http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/case_studies/hebrews/inheritance.html>.

SCHWIMMER, Brian (1997): Family and Society in Ancient Israel [online]. © 1997 [cit. 2009-02-15]. Dostupné z <http://www.umanitoba.ca/faculties/arts/anthropology/tutor/case_studies/hebrews/index.html>.